

Література

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. — Л.: Наука, 1986. — 239 с.
2. Бацевич Ф.С. Функціональна типологія прихованих семантичних категорій дієслівної дії // Мовознавство. — 1990. — № 5. — С. 24-29.
3. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. — Л.: Наука, 1978. — 175 с.
4. Булыгина Т.В. Грамматические и семантические категории и их связи // Аспекты семантических исследований. — М.: Наука, 1980. — С. 320-343.
5. Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание. — Л.: Наука, 1986. — 299 с.
6. Кацнельсон С.Д. “Скрытая грамматика” и формы ее обнаружения // Типология языка и речевое мышление. — Л.: Наука, 1972. — С. 78-94.
7. Потехня А.А. Из записок по русской грамматике. — М.: Гос. уч.-пед. изд-во МП РСФСР, 1958. — Т. 1-2. — 536 с.
8. Ревзин И.И. Скрытые категории в грамматике и словообразовании современного немецкого языка // Вопросы романо-германской филологии: Сб. научн. тр. гос. пед. ин-та иностранных языков им. М. Тореза. — М., 1975. — Вып. 91. — С. 166-171.
9. Соколов О.М. Основы имплицитной морфологии русского языка. — М.: Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 1997. — 204 с.
10. Сучасна українська мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1969. — 584 с.
11. Сучасна українська мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1972. — 516 с.
12. Языкознание: Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.П. Ярцева. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. — 686 с.
13. Koschmieder E. Beitrage zur allgemeinen Syntax. — Heidelberg: Winter, 1965. — 224 s.

Lilia Nevidoms'ka. Implicit Information in the Field of Grammar: Concept of Kryptotypes. In the article the problems of manifestation and functioning of concealed semantic categories as an example of implicit disposal information expression are analysed. The main attention is concentrated on the mechanisms of kryptotype conjecture by the language speakers. The essence of “concealed grammar” notion is considered, specifically its connection with semantic derivation phenomenon.

Тетяна Петрик

Синтагматичні властивості ергативних дієслів у сучасній англійській мові (НА МАТЕРІАЛІ ВІДАД'ЄКТИВНИХ ДІЄСЛІВ З СУФІКСОМ “-EN”)

Категорія ергативності до середини ХХ ст. була об'єктом дослідження лише в мовах так званої ергативної типології — у тибетсько-кавказьких. З кінця 60-х років ХХ ст. увагу лінгвістів привернула специфіка реалізації цього явища і в мовах номінативного типу, зокрема, в англійській. Термін “ергативний” у “Лінгвістичному енциклопедичному словнику” за редакцією В.Н. Ярцевої [4] визначається як похідний від грецького *ergates* — “виконавець, діюча особа” і використовується для позначення типології мови, яка орієнтується на семантичне протиставлення не суб'єкта та об'єкта, а так званого агента (виконавця дії) та фактитива (носія дії).

Дослідник Р. Діксон [10, 4-5] вважає, що англійська мова виявляє ознаки ергативності, якщо на певному рівні S трактується як О і відрізняється від А (де S підмет — нетранзитивного речення, А — підмет транзитивного речення, О — додаток транзитивного речення). Він виділяє ергативність на трьох рівнях—морфологічному, синтаксичному, мовленнєвому, зазначаючи, що синтаксичний тип ергативності зустрічається значно рідше, ніж морфологічний. Однак терміни “ергативний”, “ергативність” можуть мати й інше, досить відмінне від попередніх, вживання. Р. Діксон зазначає, що термін “ергативний” може використовуватися також у сфері лексики.

У деяких мовах, зокрема, в англійській, поділ дієслів на транзитивні та нетранзитивні не утворює двох абсолютно відмежованих один від одного класів, а створює можливість існування амбі-транзитивних дієслів, тобто таких, які можуть бути вжиті як транзитивне, так і

нетранзитивно. Амбі-транзитивні дієслова поділяються на два класи: а) ті, в яких $S=A$, як, наприклад, у реченнях *He is reading a book / he is reading*; б) ті, в яких $S=O$. Наприклад: *He loosened the rope / the rope loosened* [10, 6].

Другий підтип амбі-транзитивних дієслів виявляє властивості, за якими Дж.М. Сінклер [19, 156] відносить їх до класу ергативних. Ці властивості полягають у тому, що у ролі додатка при транзитивному вживанні дієслова може виступати та ж лексема, що й у ролі підмета при його нетранзитивному вживанні. В англійській мові є значна кількість (456 одиниць) ергативних дієслів, однак цей факт не дає підстави вважати англійську мову ергативною. Навпаки, англійська мова — це мова з чітко вираженим номінативним ладом, тобто вона є номінативною як на морфологічному, так і на синтаксичному рівні, хоча деякі лексеми є ергативними. До них належать відад'єктивні дієслова з суфіксом “-en”.

При дослідженні синтаксичних особливостей цих дієслів використовувалося поняття синтаксичних валентностей (облігаторних та факультативних), або синтаксем (за термінологією А.М. Мухіна) [6].

Для обидвох варіантів синтаксичної реалізації ергативних дієслів (транзитивного та нетранзитивного) облігаторною є лівостороння валентність, тобто наявність підмета. При транзитивному вживанні у більшості випадків підмет позначає особу, звичайно людину. Дія тоді носить активний характер (виконується навмисно), залежить від волі особи, яка її виконує. На глибинному рівні, таким чином, присутня семантична валентність “агенс” (жива особа, активний виконавець цілеспрямованої дії) [5, 1].

He's blackened her eye and knocked her down the stairs, and once, he broke her arm [11, 188].

У переважній більшості випадків така семантична валентність співвідноситься з підметом, однак тут можна помітити й інші залежності.

Наприклад, дієслова емоційного та фізичного впливу на живий об'єкт та ряд інших будують речення, в яких у ролі підмета виступає абстрактний іменник, герундій чи інфінітивний зворот ($\approx 12\%$ з 206 випадків слововживань) або анафоричний займенник “*it*” (“*this*”) (4%) чи “*which*” (1%).

... he makes money and has more of everything than I, and to see him humiliated — crushed — saddened me [9, 252]. *This wakened Wladislaw* [14, 345].

Ряд дієслів, утворених від якісних прикметників, виражають зміну якості, яка може мати різну градацію. Це значення не впливає з семантики самих дієслів, тому кваліфікативна семантична валентність “ступінь” не є облігаторною, а факультативною. На синтаксичному рівні ця семантична валентність виявляється у вигляді факультативного синтаксичного елемента — обставини, вираженої абстрактним іменником з прийменником “*to*”.

The cold had flushed her hale pale, face brightened her lips to pulsing color [5, 17].

У своєму транзитивному вживанні ергативні дієслова мають сему каузативності, тобто утворюють каузативні ситуації, характерною ознакою яких є наявність у них щонайменше двох актантів, які перебувають у причинно-наслідкових зв'язках, тобто зв'язках каузації. Один із актантів — це каузуючий член конструкції (той, який виявляє вплив), а другий — каузований (той, який зазнає впливу та набуває певних змін у результаті). Отже, вжиті транзитивне, ергативні дієслова відносяться до так званих “відкритих” дієслів, тобто таких, які вимагають, крім підмета, ще й заповнення правосторонньої позиції.

Обов'язковою валентністю всіх ергативних дієслів у транзитивному вживанні є лівостороння з підметом та правостороння з прямим додатком.

Якщо у функції підмета транзитивного речення у більшості випадків вживається іменник-антропонім, то серед засобів вираження додатка спостерігається велике різноманіття, тому що об'єктом каузуючої дії може бути як особа, так і предмет, тобто все, що зазнає змін, які йдуть від спонукальної дії суб'єкта. Тут тип об'єкта знаходиться у прямій залежності від групи дієслова.

Оскільки об'єкт ергативного дієслова при транзитивному вживанні є його суб'єктом при нетранзитивній реалізації в реченні цього дієслова, то для суб'єкта нетранзитивної дії також буде характерною різноманітність засобів вираження. Слід зазначити, що якщо у семантиці додатка реалізується сема “пацієнт” (тобто предмет чи особа, що піддається впливу і в результаті зазнає змін), то у семантиці підмета, де ергативне дієслово вжите нетранзитивно,

реалізується сема “носій стану” (предмет чи особа, що в результаті впливу перейшли у новий фізичний стан), сема “носій якості” (предмет чи особа, що отримали в результаті вказаного впливу нову якість, тобто певні зовнішні характеристики), або сема “експерієнсив” (носій фізіологічного або психологічного стану).

1. *I my self **harden** into a person that I hardly notice* [15, 157] — (*I* — експерієнсив).

2. *The sky **brightens**. The first ray of sun* [22, 42] — (*the sky* — носій якості).

3. *They **would brighten up** my life* [22, 394] — (*my life* — патієнс).

Для полегшення аналізу валентних характеристик всі ергативні дієслова з суфіксом “-en” можна класифікувати за двома групами, які включають ряд підгруп. До першої групи належать дієслова, які викликають зміну властивостей та характеристик предметів, тобто чогось зовнішнього. Підгрупами цієї групи дієслів є такі:

1) зміна розмірів (*to broaden, to deepen, to lengthen, to heighten, to shorten, to widen*);

2) зміна форми (*to flatten, to coarsen, to roughen, to sharpen, to smoothen, to straighten, to steepen*);

3) зміна початкового об’єму чи інтенсивності (*to lessen, to loosen, to louden, to quieten, to quicken, to slacken*);

4) зміна зовнішнього вигляду (*to blacken, to brighten, to darken, to fasten, to lighten, to redden, to smarten, to whiten*).

Другу групу становлять дієслова, які спричинюють зміну стану об’єкта, тобто його внутрішні характеристики. Їх, у свою чергу, можна поділити на такі підгрупи:

1) зміна внутрішнього матеріального стану об’єкта (*to cheapen, to dampen, to fatten, to harden, to soften, to sweeten, to thicken, to worsen*);

2) дієслова психологічного та інтелектуального впливу (*to liven, to sadden*);

3) зміна фізичного стану людини (*to awaken, to sicken, to waken, to weaken, to strengthen*);

4) зміна фізичного стану частини людського тіла (*to stiffen, to slacken*).

Деякі дієслова (“*to slacken*”, “*to lighten*”) завдяки своїй здатності приймати у ролі додатка іменники, що виражають різноманітні поняття, можуть бути віднесені до кількох підгруп одночасно.

Дієслова, які означають зміну розмірів чи форми, вживаються транзитивно з додатками-іменниками (займенниками), які або позначають конкретні неживі предмети, або вживаються не в своєму конкретному, а в переносному значенні і сполучаються з абстрактними іменниками. В нетранзитивному вживанні ці ж лексеми виступають підметом.

*The twilight **deepened*** [24, 345]. *Would I come to the housewarming and say a few words, in order **to deepen** the feeling of this happy occasion?* [14, 60].

З дієсловами, які вказують на зміну початкового об’єму чи інтенсивності, додаток, виражений іменником чи займенником, означає або конкретний неживий предмет, або абстрактне поняття типу “*pace, steps, movement*”.

*He **loosened** the collar of his skir* [24, 216]. *Someone deliberately **loosened** it* [16, 26]. *Berson **quickened** his steps to see what urged this disfigured sprinter to such speed* [14, 17]. ... *Stefan was called in for a personal talk with the commandant, who wanted advice on how to **strengthen** morale in the company ...* [14, 359].

З дієсловами, що мають сему “зміна зовнішнього вигляду”, у ролі додатка виступають іменники чи займенники, що означають неживі предмети, абстрактні поняття або частини людського тіла.

... *but after he **had blackened** her eyes and threatened her child, she no longer made any claims on him* [11, 175]. *Skylights **brightened** the windowless room* [16, 21]. *Madame Dugrand’s blue eyes **brightened*** [16, 20]. — *They ‘mind me now of him that **blackened** my life* [24, 35].

Дієслова зміни внутрішнього стану об’єкта приймають у ролі додатка іменники, що означають як живі істоти, так і неживі предмети, абстрактні поняття і частини людського тіла.

*Draperies and hangings **softened** the atmosphere, ...* [24, 350]. *The cold wind made her white skin rough and **hardened** the nipples of her breasts* [9, 150]. *What makes me uncomfortable here is ... a feeling that he **is cheapening** himself* [14, 402]. ... *he put down a hand to waken Rachel.* [14, 333].

За даними вибірки, що становить 206 прикладів слововживань з 5000 сторінок англійської та американської художньої прози ХХ ст., слід відмітити дієслова “*to brighten*”

(9 %), “to straighten” (9 %), “to waken” (5 %), “to awaken” (5 %), “to loosen” (5 %) “to tighten” (8 %), “to sharpen” (5 %) є найчастотнішими щодо вжитку.

Кількісне співвідношення випадків транзитивного та нетранзитивного вживання — 115 : 91 свідчить, що нетранзитивні значення, які розвинулися як вторинні від транзитивних, менш частотні. На основі як транзитивних, так і нетранзитивних значень розвинулися дієслівні форми дієприкметника теперішнього та минулого часів, герундія. За даними нашої вибірки форма дієприкметника минулого часу зустрічалася нам у 12 дієслів, форма дієприкметника теперішнього часу — у 10 дієслів, герундія — у 7. Рідко вживаними є дієприкметники минулого часу, які зустрічаються як в перфектній формі дієслова, так і самостійно в ролі означення і становлять 48 % випадків вживання неособових форм дієслова.

*As the girl walked swiftly away through the **thickening** dusk of the evening, ...* [24, 125].

*As always, he had before him a ruled memorandum pad and four or five freshly **sharpened** pencils* [14, 476]. *N.d. — My friends did speak of a noticeable **softening*** [14, 333]. *Menkes was churlish about **being wakened out of a deep sleep** ...* [14, 363].

Ергативні дієслова не є кінцевим етапом словотворення. Серед нечислених похідних є іменники (з суфіксами *-er* та *-ing*), класифікативні та кваліфікативні прикметники та прислівники [20].

*The corridors and this room swelled **sickeningly** of excrement* [14, 351].

Узагальнюючи синтаксичні особливості від ад'єктивних дієслів на *-en*, слід зазначити, що для всіх згаданих вище груп дієслів характерна наявність двох облігаторних валентностей в транзитивному вживанні, і одній — у нетранзитивному. Отже, в реченні з транзитивним дієсловом структурна модель матиме вигляд S-V-O', (де S — підмет, O' — прямий додаток, V — присудок, виражений дієсловом), а структурна модель нетранзитивного вживання виглядатиме S — V.

Ергативні дієслова є не лише засобом вираження ергативності в англійській мові. Вони входять до складу поля транзитивності як елементи синтаксичної ефективної транзитивності [7]. Цей факт автоматично відносить ергативні дієслова (у транзитивному вживанні) до засобів вираження каузативності в англійській мові, тобто ергативні дієслова розташовані на перетині кількох лінгвістичних множин (полів): ергативності, транзитивності, каузативності.

Література

1. Бортничук Е.Н., Василенко І.В., Пастушенко Л.П. Словообразование в современном английском языке. — Киев, 1988.
2. Карашук П.М. Словообразование английского языка. — М., 1977.
3. Климов Г.А. Очерк общей теории эргативности. — М., 1973.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой — М.: Сов. энц-ия, 1990.
5. Милутина В.Д. Синтаксические и семантические структуры предложений, формируемых английскими каузативными глаголами отадъективного характера: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1980.
6. Мухин А.Н. Синтаксический анализ и проблема уровней языка. — Л.: Наука, 1980.
7. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения: Семнологическая грамматика. — М., 1981.
8. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. — К., 1983.
9. Cheever J. Selected Short Stories. — Moscow, 1980.
10. Dixon R.M.W. Studies in ergativity (Introduction). Studies in ergativity / Ed. by R.M.W. Dixon. — Amsterdam etc.: North Holland, 1991. — VII.
11. Flagg F. Fried Green Tomatoes at the Whistle Stop Cafe. — Mc Graw-Hill Book Company, 1987.
12. Fontenelle T., Vanandroye J. Retrieving ergative verbs from a lexical data base // Journal of the Dictionary Society of North America. — New York, 1989. — № 1. — P. 11-39.
13. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. — London: Arnold, 1985.
14. Hersey J. The Wall. Hamish Hamilton. — London, 1950.
15. Karr M. The Liar's Club. — Penguin Books, 1995.
16. Keene C. Nancy Drew. The Nutwaker Ballet Mystery. — A Minstrel Book, 1992.

17. A New English Dictionary on Historical Principles. — Oxford: At the Clarendon Press, 1888. — 1931.
18. Quirk R., Greenbaum S., Leech G.N., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. — London: Longman, 1985.
19. Sinclair J.M. Collins Cobuild English Grammar. — London: Collins, 1992.
20. Sinclair J.M. Collins Cobuild English Language Dictionary. — London: Collins, 1992.
21. Sinclair J., Francis G. I Bet He Drinks Carling Black Label: A Riposte to Owen on Corpus Grammar // Applied Linguistics. — 1994. — Vol. 15. — № 2. — P. 190-200.
22. Stone I. Depth of Glory. — Garden City, New York: Doubleday & Company Inc., 1985.
23. Stubbs M. Grammar, Text and Ideology: Computer-assisted Methods in the Linguistics of Representation // Applied Linguistics. — 1994. — Vol. 15. — № 2. — P. 201-223.
24. Wright H.B. The Shepherd of the Hills. — New York: A.L. Bart Company, 1907.

Tetyana Petryk. Syntagmatic Peculiarities of the Modern English Ergatives. English verbs with the suffix “-en” belong to the class of ambi-transitive verbs constructing two types of sentences: transitive and intransitive. English ergatives are elements of the sub-class, where S=O (S-intransitive subject, O-transitive object). By their semantics they are classified into two groups: according to the change in their outer or inner characteristics. Ergatives have forms of Participle I, Participle II and Gerund as well as derivatives (nouns, adjectives and adverbs) though the latter are not frequent in usage.

Михайло Попович

Чому латинський займенник став французьким артиклем?

Лінгвістична природа французького артикля настільки глибоко і ґрунтовно досліджена, що винесене у заголовок запитання може тільки подивувати мовознавців, знайомих з працями таких авторитетних вчених, як Р. Грасері [1], Ф. Брюно [2], Г. Гійом [3], Г. Івон [4], Е. Пішон [5], Р.Г. Піотровський [6] та багато інших, погляди котрих стали класичними у романському мовознавстві з цього питання. Не сповідуючи наукового нігілізму і не претендуючи на незаперечну істину, ми хочемо висловити деякі міркування гіпотетичного характеру з питання, на яке історична наука, як нам видається, не звернула належної уваги. Йдеться про причини появи артикля у французькій мові, про ті чинники лінгвістичного чи нелінгвістичного характеру, які сприяли тому, що латинський вказівний займенник ILLE та кількісний числівник UNUS трансформувалися у якісно новий елемент граматичної системи, тобто стали артиклями.

Для початку уточнимо наше розуміння поняття “причина” у цьому випадку, чи не слід під нею розуміти ті лінгвістичні процеси, які започаткували і сприяли переходу відповідних лексичних одиниць з латинської мови у французький артикль.

У вступній частині до своєї багатотомної праці з історії французької мови Ф. Брюно [2, VII] зауважив, що в основі мовних змін лежать фонетичні процеси. Бо саме зміна природи латинського наголосу, який із тонічного, музикального став силовим, мала вирішальне значення для подальшої долі латинської мови: вона започаткувала її еволюцію в напрямку романських наріч [2, 65].

Ця обставина, звичайно, не могла не позначитися і на долі займенника ILLE який, як засвідчують документовані лінгвістичні джерела, поступово втратив свою фонетичну і структурну цілісність (синкопа одного складу), семантичну автономність (ослаблення лексичного значення), функціональну динаміку (закріпився у пропозиції до іменника) і врешті-решт набув нового лінгвістичного статусу — трансформувався в означений артикль. Отже, можна вважати, що поява артиклів у французькій мові, головню означеного, започаткована, а разом з тим і спричинена зміною природи наголосу у латинській мові та викликаними цією зміною процесами трансформації латинської граматичної системи у романську.

Важко не погодитися з такою думкою, тим більше, що вона є основоположною у лінгвістичних працях, присвячених історії походження французького артикля. Проте таке бачення генезису французького артикля, при всій своїй ортодоксальності, є до певної міри спрощеним і однобічним. Бо фактично тут пояснюється не причина появи цього граматичного